

בר-מצווה בתקופת השואה דפי מקורות לתלמיד

חלק א: ילדות בתקופת השואה

עדות 1

בלה שפר:

נולדה בגרמניה, ולאחר ליל הבדולח, ב־1938, ברחו עם משפחתה להולנד. שם נאסרו היא ומשפחתה במחנה אוסטרבורק. משם נשלחו לברגן בלזן. מברגן בלזן נשלחו דרך תורכיה לישראל בהסכם חילופי שבויים ייחודי מאוד וחד פעמי שבמסגרתו הוחלפו יהודים בגרמנים שישבו בארץ ישראל (הטמפלרים).

ילדים בבית ספר יהודי באמסטרדם, הולנד, בזמן הכיבוש הנאצי

"מה אני זוכרת בתור ילדה מהכיבוש? אחד הדברים הראשונים זה שהיה צריך ללבוש את הטלאי. הייתי אז ילדה בת שמונה וחצי. מיום שנולדתי הייתה תלויה על צווארי שרשרת זהב עם מגן דוד בתוך עיגול. אבא שם לי אותה על הצוואר כשראה אותי לראשונה. בלעדיה לא הלכתי לשום מקום.

...אני זוכרת שהיינו שתי חברות, ביום

הראשון יצאנו עם הטלאי הזה, הוצאנו גם את השרשרת שלנו (גם לה הייתה שרשרת עם מגן דוד), והלכנו ככה גאות שאנחנו יהודיות! אני לא התביישתי בטלאי, הייתי דווקא גאה!

...חוץ מזה באמת צריך היה להקפיד, שבכל בגד שאני לובשת יהיה הטלאי הזה...

...אבל תמיד הייתה ההטרדה הזאת, הסכנה שיכולים לעצור אותך ברחוב... כשבאתי לבית הספר, הייתה החידה מי נמצא ומי איננו. היה עוד משהו באווירה

הכללית, אבל מנקודת מבט של ילדה, כל הבעיה שלי הייתה אם אני פוגשת היום גרמנים או לא. אם אני פוגשת גרמנים – יום רע. אם לא פגשתי גרמנים – היום יהיה לי טוב. זו בערך הפילוסופיה של ילדה בת 10... אבל חוץ מזה, אנחנו היינו ילדים והשתדלנו להיות שמחים...

החיים מתנהלים בבית בלי אבא. אחי התחיל לדאוג לכל מיני עבודות פרנסה. סבתא מאוד מאוד שיגעה את כולנו, היא הייתה עצבנית מאוד. מאוד קשה היה לאמא להתמודד אתה. אבל אלה החיים. וככל שהזמן עבר, הגזרות היו תכופות יותר, כל הזמן יש אירועים.

ואז הגיע הערב שבו כולנו היינו בבית. שמענו רעש והמולה ברחוב. ידענו שאלו המשאיות של הגרמנים. שמענו את המהומה, שמענו צרחות, שמענו בכיות. ואז, עד שהגרמנים פתחו את הדלת, אחי הגדול נעלם. הגרמני קרא את הרשימה וקרא את השם של אחי. ואז אמא שלי אמרה: (בשבילי בתור ילדה, זה היה שוק) "זה לא הבן שלי. מאז שאבא שלו לא בבית, אני לא מכירה אותו, הוא לא נמצא פה, הוא עצמאי. אני לא יודעת איפה הוא". אבל המשפט הזה "הוא לא הבן שלי", זה היה בשבילי שוק. אני הייתי נורא מבוהלת. יש לי אח קצת יותר גדול ממני, אז הוא אמר לי: "ששש... את זה היא אומרת רק בשבילם, תשתקי!" ואמא שלי אדישה לגמרי...".

עדות 2

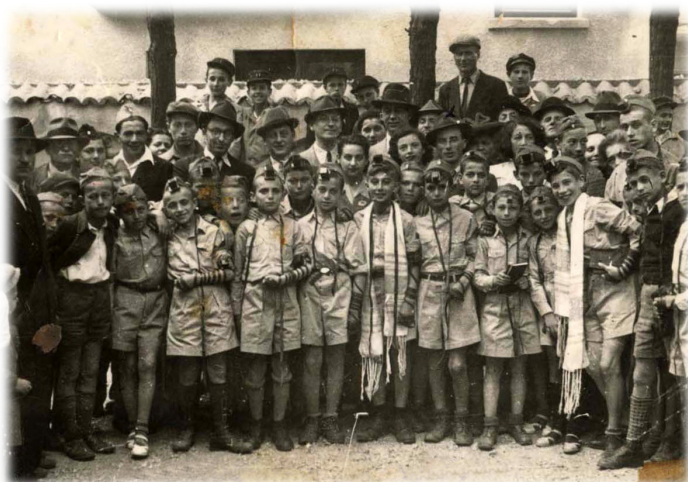
ישראל ארנסט:

ישראל ארנסט מספר על ילדותו בגטו לודז'. לגטו נכנס קצת לפני שהיה בן 13 ושהה בו במשך 4 שנים, עד שהיה בן 17.

"אין ילדות, אין, לא הייתה. הילדות פסקה. אין חברים ולא מדברים על זה ולא מחפשים חברים ולא מחפשים ידידים ולא מחפשים אף אחד. מחפשים רק מזון. זאת הייתה התחושה של כל אדם ושל כל ילד – לחפש מזון, שיוכל להתקיים, שיוכל לעבור את הזמן. זה קשה לתאר... בגטו זה היו טרגדיות. אם וילדים נפרדו, לא דיברו אחד עם השני כתוצאה ממזון. גנבו אחד מהשני מזון רק כדי להתקיים. לא ידעו בדיוק, הדבר הזה שנקרא להתחשב בשני כמעט שלא היה קיים. הרדיפה, השאיפה של למצוא בזבל קליפות של תפוחי אדמה, שזה היה מאוד אכיל, שזה היה כבר השיא, על זה היו הורגים אחד את השני. בטח אנשים יתפלאו שאני בגיל צעיר כזה הייתי מסוגל לקלוט את כל הרשמים האלה. אני רוצה שאנשים ידעו, לא הייתה ילדות, כולם היו מבוגרים, כולם חיפשו איך להינצל. כולם ידעו מה זה נקרא מוות, וכולם ידעו שצריך לאכול, ואם אין אוכל אז מתים..."

שלום אילתי:

שלום אילתי נולד בשנת 1933 בקובנה שבליטא. בין השנים 1941 ל-1944 היה כלאו יחד עם משפחתו בגטו קובנה. בשנת 1944, ביזמת אמו, נמלט שלום מהגטו, הסתתר אצל ליטאים וכך ניצל. ילדותו של שלום הייתה מורכבת ממציאות הגטו, אימת האקציות, חרדה ובדידות.

חגיגות בר מצווה בבית יתומים, בוקרשט, רומניה, 1944

"התלולית שלי: מאחורי ביתנו, כמו במספר מקומות נוספים בשטח הגטו, היה בור גדול, ודאי פרי כריית עפר. בתוכו גדלו צמחי בר וקנה. כאן גיליתי נמלים, חיפושיות, חגבים וגמלי שלמה שאפשר היה לשחק בהם, לתלוש את גפיהם אחד לאחד, לבנות להם גטו. שעות יכולתי לבלות שם ביחידות בפניה משלי, על גבי מתלול עפר גבנוני שהיה לי גם ספינה, גם

מטוס, ואני קברניטה. כאן איש לא הצר צעדיי ודבר לא הגביל את דמיוני.

והייתה הכלבה בלנקה. כשמה – לבנה. שמא בעלי המקום הקודמים נטשוה כאן, או נקלעה ממקום למקום אחר. שערה קצר, קטנה, גמישה וידידותית. לראשונה בחיי היה לי כלב ולא ידעתי את נפשי מרוב שמחה. היה לה כתם צהוב על צדה השמאלי, גם על גופה וגם על זרבוביתה, והוא שעשע את כל רואיה – כלב יהודי ממש, עונד את אות קלוננו כנדרש. ימים תמימים הייתי משחק איתה, כורה לה מאורה אשר תוליד את שנינו הרחק מכאן.

אולם באו זמנים אחרים ובלנקה, כאילו חשה בשינויים העומדים להתחולל, נעלמה לנו. אולי פשוט חלפה לה מבעד לחוטי התיל ופנתה לפינה שקטה יותר. לפחות נחסך מאתנו הצורך למסור אותה לרשויות, כפי שנגזר כעבור זמן-מה על כל בעלי חיות בית. ולי נותרה שנים רבות ערגה לכלב משלי.

הסמטה שבה התגוררנו בקצה הגטו הייתה נוחה יחסית. הגדר חסמה את המשכה בהותירה לנו פינה חבויה במידת מה. כך התאפשר כאן לנהל קשרי חליפין מבעד לגדר עם ליטאים מן הסביבה. באותה עת עדיין לא היו הזקיפים מקפידים מדי, ואת האיסור להתקרב למרחק פחות משני מטרים אל חוטי התיל פירשו במתינות מסוימת. בעוד השומרים מתרחקים במסלול סיוורם ובטרם הם שבים, אפשר היה להספיק לעשות משהו."

חלק ב: עדויות על בר־מצווה בתקופת השואה

עדות 1

בלהה שפר:

זוג התפילין שקיבל מאיר בווסטרבורק. את התפילין מסר מאיר מילבאום, אחיה של בלהה, במסגרת מבצע 'לאסוף את השברים' אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם

"כל הזמן שהיינו בווסטרבורק, היינו מקבלים חבילות מאחי (שהיה מחוץ למחנה עם המחותרת ההולנדית). היינו מקבלים מכתבים, והיינו מקבלים חבילות. בחבילות האלה היו כל מיני דברים שאפשר להשיג ודברים שנשמרים, שימורים, צנצנת ריבה, חפיסת שוקולד... כאשר ידענו שאנחנו עוברים לברגן בלזן, כשאנחנו מסתדרים שם בצריף, חילקו תה ולחם עם הריבה הנוזלית הזאת

שהייתה אחר כך האוכל הקבוע שלנו בברגן בלזן, אז אמא אומרת: "נתאסף כאן על יד המיטה ונאכל משהו". ואז המשפחה מתאספת ואנחנו מתיישבים. ואז אמא שלי מתכופפת אל התרמיל שלה ושולפת צנצנת ריבת תות שדה, שאני אהבתי מאוד מאוד, ולפעמים אחי היה שולח בחבילה. וכבר לא הייתה לנו בזמן האחרון חבילה מאחי. ואז כולם מתפלאים, ואמא אומרת לי: "מזל טוב – בת־מצווה שלך, יום הולדת שלך", כלומר, הייתי אז בת 12. אמא זכרה לעשות איזה אירוע ושמה בתיק שלה את הצנצנת הזאת. זאת הייתה חגיגת בת המצווה שלי. זה היה ביום שהגענו לברגן בלזן.

ואז הגיע הזמן שאחי השני, מאיר, הגיע לגיל בר־מצווה. אבי דאג שמישהו יקח על עצמו ללמד אותו מה שילד צריך לדעת לבר־מצווה. לעלות לתורה, לברך, אפילו קצת לקרוא בתורה. הוא לימד את אחי. אנשים שהיו במחנה ועזבו, הרבה פעמים השאירו תרמילים נטושים. אז אחר כך היו מסתכלים מה יש בהם. וכך נמצא זוג תפילין נטוש של מישהו שנשלח הלאה, והחליט שאת זה הוא לא צריך. אבי לקח את זה, ומצא מישהו שיבדוק אם זה בסדר. אני אפילו הצלחתי לארגן מתנה לאחי. אישה שישנה באזור שלנו שכחה את הסידור שלה. אז במקום שהסידור יתגלגל אמא שלי אמרה: "תקחי את זה, תשמרי על הסידור שלא יתגלגל". זה היה סידור יפה. אז כתבתי שם הקדשה לאחי, וזאת הייתה המתנה שלי לבר־מצווה שלו.

אחי עוד שלח חבילה עם בקבוק יי"ש ואימא שלי אפתה עוגה מלחם ישן, זה היה פטנט שלה, אני לא יודעת בדיוק איך היא עשתה. היא לקחה את זה, פוררה את זה עם ריבה, ועל התנור (בכל צריף היה תנור גדול) היא אפתה עוגה. והייתה לנו בר־מצווה! אחי עלה לתורה, ואפילו קרא קצת בתורה. הוא התחיל להניח תפילין, ושתו לחיים, ואכלו עוגה! זו הייתה הבר־מצווה של אחי."

עדות 2

ג'לבר בלום:

נולד בצרפת בשנת 1931, הוא ומשפחתו הסתתרו בצרפת משנת 1942 עד 1944. ב־1944 ברח עם קבוצת ילדים מאורגנת לשווייץ שהייתה ניטרלית במלחמה, ושם חי אצל דודתו.

"באמצע שנת 1943 החלו השוטרים לחפש את היהודים בבתיהם. בדרך כלל הם היו מגיעים לדירות של יהודים ששכניהם הלשינו עליהם. לכן, ביום שתפסו את שכנינו היהודים, שגרו בקומה מעלינו, עברנו לגור בדירה קטנה ומוזנחת שהסתתרה מאחורי בניין קרוב לבית הכנסת.

היינו בדירה חודשים אחדים והגעתי לגיל שלוש עשרה. לא היו לי שום ציפיות לחוגג בר־מצווה. לכן הופתעתי כל כך כשאבא הביא לי – מי יודע מהיכן? זוג תפילין. בשבת בבוקר הלכנו כל בני המשפחה לבית הכנסת, ואני עליתי לתורה. עם סיום התפילה עזבו המתפללים במהירות את בית הכנסת, ולמרות מצב החירום קיבלתי לא פחות משישים וחמש מתנות!"

חזן וילדים בטקס בר מצווה בבית יתומים, בוקרשט, רומניה, 1944

עדות 3

ישראל ארנסט:

"הבר־מצווה שלי הייתה בתוך הגטו, זה היה בקיץ... זכור לי מה שקיבלתי לבר־מצווה שלי. קיבלתי מאחי יחזקאל ז"ל זוג תפילין וסידור וקיבלתי מאמא סנדוויץ' עם צנוניות. זאת הייתה הבר־מצווה שלי."

עדות 4

משה פורת:

נולד בהונגריה ובשנת 1944 גורש לגטו דברצין, שם שהה שבועות מספר עד שנשלח למאוטהאוזן. לקראת סוף המלחמה השתתף ב"צעדת המוות", שרד אותה ושחרר באזור גרמניה.

"היום יום רביעי, 21 ביוני 1944. השעה מוקדמת ביותר בבית החרושת ללבנים בגטו דברצין. מישהו נוגע בכתפי. אני מתעורר. דודי לוחש לי: "מוישל'ה... מוישל'ה... האם אתה יודע שהיום הוא יום הבר־מצווה שלך? האם אתה מוכן היום להניח תפילין ולהתפלל?"

"אני מוכן!" לחשתי לדודי בקול ברור. הוצאתי את התפילין מתוך תרמיל הגב. אלו התפילין שאבא קנה בחופשתו האחרונה לפני שנכנסו הגרמנים לעיר וסגרו אותנו בגטו.

בשבועות הראשונים בגטו, התאמנתי בכריכת רצועות התפילין על הזרוע ועל אצבעות כף ידי השמאלית. בגטו הוצא איסור החזקת טליתות, ספרי תורה ותפילין. העובר על האיסור ייענש ב-75 מלקות! רציתי להניח את התפילין על הזרוע לראשונה כשאבא לצדי, אלא שאבי נלקח מאתנו. הכנסתי את נרתיק התפילין אל תוך חולצתי, וגם סידור תפילה. כשידי הייתה בתוך ידו של דודי, הגענו אל משרפת הלבנים. ירדנו אל המרתף האפל. אני מוציא בדחילו את התפילין, משחיל את ידי ומברך, ברוך... אשר קדשנו במצוותיו וציוונו להניח תפילין. ופטר זיסמן עונה לי ב"אמן". אנחנו מתפללים. חולצים את התפילין. חוזרים למקומנו. אמא כבר חיכתה לנו. עדיין הפחד על פניה. אמא הוציאה מתוך שקית שבתרמיל חופן גרגירי חומוס מבושלים, וחילקה אותם לכל בני המשפחה שהתקבצו סביבנו"

טליתו של יז' באדר, שקיבל מאמו בבר־המצווה, בגטו טרזינשטאט אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם

עדות 5

דוד ברגמן:

"המתנתי בקוצר רוח ליום הבר־מצווה שלי. שנים רבות התכוננתי לאירוע זה. הוריי הכינו את כל המתנות מראש. ואמנם היום הפכתי לגבר, ואני נוסע ליעד בלתי ידוע.

למזלי, אבי ואני היינו יחד. אמי, אחי, אחותי וכל משפחתנו היו במקום אחר. בילינו את היום בקרון בקר, בנסיעה למחנה ריכוז אחר בפולין. אבי החזיק בקבוק יין שלקח בחשאי לנסיעה, תוך סכנת חיים. אך הבר־מצווה היה חשוב לו כל כך שהיה מוכן לקרבן הזה. הוא העביר את הבקבוק בין האנשים והכל שתו לחיי. כך חגגתי את הבר־מצווה.

אבי הבטיח, שאחרי שנשוב הביתה יעשה לי מסיבה גדולה ויזמין את כל העיר. המחשבה רוממה את רוחי והפיחה בי כוחות חדשים."

טקס בר־המצווה של אינטו שימשי, סלוניקי, יוון 8.8.1936

הרחבות היסטוריות:

ווסטרבורק

במאי 1940 נכבשה הולנד על־ידי הנאצים כחלק ממסע הכיבוש הנאצי של ארצות אירופה. בהולנד חיו אז כ־140,000 יהודים וביניהם משפחות רבות של פליטים יהודים מגרמניה (כמו משפחתה של בלהה שפר). בין השנים 1942-1944 שימש ווסטרבורק מחנה מעבר ליהודי הולנד שגורשו למזרח אירופה, רובם הושמדו שם. בסה"כ נאסרו בווסטרבורק ושולחו ממנו כ־100,000 יהודים. במחנה זה היו יהודים ששהו תקופה ממושכת, ואחרים שזמן קצר לאחר הגעתם נשלחו להשמדה. החיים במחנה המעבר היו מנותקים ומבודדים מהעולם החיצון כאשר מעל לכל ריחפה חרדת השילוח ליעד בלתי נודע, שהיה במרבית המקרים להשמדה. יהודים שחיו בווסטרבורק זמן ממושך יצרו מערכת קהילתית אשר כללה גם חיי תרבות ודת.

גטו לודז'

בשנת 1939 היו בעיר לודז' כ־223,000 יהודים שהיוו יותר משליש מתושבי העיר.

באפריל 1940 גורשו כ־164,000 מיהודי לודז' לחלק המוזנח ביותר בעיר, שם הוקם הגטו (רבים מתושבי לודז' ברחו לאזורים אחרים בפולין). בשטח הגטו הייתה צפיפות רבה, היו בו בסך הכל 48,000 חדרים מגורים (בממוצע חיו 5 נפשות בחדר אחד), רובם בבתי עץ, בלי מים זורמים ובלי ביוב. תנאי הדיור הללו גרמו למגפות, בעיקר לטיפוס שממנו מתו רבים. הרעב היה המצוקה הגדולה והתמידית של תושבי גטו לודז' שקיבלו הקצבת מזון דלה במשך 4 שנים. סיבות רבות הקשורות להיסטוריה של גטו זה מנעו קיום הברחות מזון וסחר בשוק שחור בגטו, כך שכמעט ולא ניתן היה להשיג עוד אוכל. בגטו היו מפלגות וארגוני נוער שהפעילו פעילויות תרבותיות בגטו. הם הקימו ספריות, ערבי תרבות, הצגות ועוד. בזמן קיומו של הגטו שולחו תושבים רבים להשמדה בתחילה היה זה למחנה חלמנו.

גטו לודז' חוסל באביב 1944 ורוב תושבי הגטו נשלחו להשמדה באושוויץ.

גירוש יהודים מגטו לודז', 1942

גטו קובנה

קובנה נמצאת בליטא, אך בתקופה שבין שתי מלחמות העולם (1917-1939) היא הייתה חלק מפולין. בפרוץ המלחמה סופחה קובנה לברית המועצות. בקיץ 1941 כבשו אותה הנאצים. באוגוסט 1941 נכלאו בגטו יהודי קובנה כ־29,760 איש. באוקטובר 1941 החלו סדרות של רציחות שבמהלכן נרצחו כ־12,000 יהודים בפאתי העיר, כמחציתם ילדים. בגטו הוקמה "מועצת הזקנים של קהילת הגטו היהודי בקובנה" שהייתה אחראית על חיי הגטו בכלל, ועל הפעילויות החינוכיות והתרבותיות בפרט. בגטו הוקמו מוסדות סעד, בית־חולים, בית־ספר, תזמורת ועוד. פעילויות התרבות והדת היו אסורות, אך על־פי המסורת של יהודי קובנה המשיכו גם בגטו בלימוד תורה, בפעילות חינוכית ובמתן עזרה הדדית. גטו קובנה חוסל סופית ביולי 1944, כאשר הצבא האדום (צבא ברית המועצות) התקרב לעיר.

תזמורת גטו קובנה

מחבוא בצרפת

בקיץ 1940, ערב הכיבוש הנאצי, חיו בצרפת כ־350,000 יהודים, ביניהם פליטים יהודים שברחו מגרמניה. עם כיבוש צרפת בידי הגרמנים היא חולקה לשני אזורים: האזור הכבוש, הכולל את פריז, שהיה נתון לשלטון גרמני מלא, והאזור "החופשי", תחת משטר וישי, שהיה משטר צרפתי לאומני. כ־100,000 יהודים ברחו מהאזור הכבוש על־ידי הגרמנים לאזור ה"חופשי" בתקווה ששם יהיו תנאים טובים יותר. בין הבורחים הייתה משפחתו של ג'ילבר בלום. יהודי צרפת נלקחו למחנות מעבר ומשם נשלחו להשמדה, בעיקר לאושוויץ. חלק מהיהודים חיפשו לעצמם מקומות מחבוא, בעיקר משנת 1942 כאשר החלו המשלוחים להשמדה.

החיים במחבוא היו תלויים בחסדי זרים שסיפקו מקום כזה. במחבוא עצמו, שהיה לעתים חדרון קטן שחיו בו כמה נפשות, ללא אור יום וללא יכולת לצאת, יצרו המתחבאים עולם פנימי. איש לא ידע מתי תסתיים המלחמה ומתי יוכלו לצאת מהמחבוא, לעתים חיו כך במשך שנים ללא כל קשר עם העולם שבחוץ, ומצבים אלו עוררו מתחים רבים בתוך הקבוצה. לעתים לבש המחבוא צורה של מעין ירידה למחתרת. משפחתו של ג'ילבר בלום, לדוגמה, עברה דירה וחיה בזהות בדויה. בני־המשפחה מיעטו לצאת מהבית, כאשר מאפיל עליהם הפחד היומיומי שיהדותם תתגלה.

דברצין - הונגריה

ב־19 במאָרס 1944 כבשו הנאצים את הונגריה שבה חיו כ־725,000 יהודים. הונגריה הייתה המדינה האחרונה שנכבשה על־ידי הנאצים, שנה לפני סיום המלחמה. מיד עם הכיבוש הוכרחו יהודי הונגריה לתפור על בגדם את הטלאי הצהוב, בתי עסק יהודיים נסגרו, ילדים יהודים הוצאו מבתי־ספר ועוד. בבודפשט, בירת הונגריה, הוקם גטו ואליו נדחקו יהודי העיר שעדיין לא נשלחו למחנה ההשמדה אושוויץ בפולין. מהערים הקטנות יותר ברחבי הונגריה שולחו להשמדה, תוך חודשיים, ממאי עד יולי 1944, כ־434,350 יהודים הונגרים. חלק מהיהודים נשלחו למחנות ריכוז ומחנות מעבר, ביניהם העד משה פורת שהיה אסיר במחנה מעבר דברצין, מעין גטו שבו ריכזו את יהודי הסביבה.

מראה בית הכנסת בדברצין, הונגריה